

Ayman S. Ibrahim. *Conversion to Islam
Competing Themes in Early Islamic
Historiography*. New York: Oxford
University Pres. 2021. xxii+291 sayfa.

Kevser Beyazyüz Sipahiođlu

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
kbeyazyuz@ankara.edu.tr
0000-0001-8299-7577

Ayman S. İbrahim'in doktora tezinin yayına hazırlanmış hâli olan *Conversion to Islam*'ın *Competing Themes in Early Islamic Historiography* şeklindeki alt başlığı, ihtida ve İslamlaşma olgularını, tarihyazıcılığı açısından değerlendiren bir çalışmayla karşı karşıya olduğumuzu ima etmektedir. Giriş ve Sonuç kısımları dâhil olmak üzere beş bölümden oluşan kitap, hicri ilk üç yüzyılda telif edilmiş kaynakları merkeze almıştır.

Yazar ne yapmak istediğini, benzer çalışmalardan nasıl yararlandığını, onlardan hangi açılardan farklılaştığını ifade ettiği Giriş kısmında daha önceki araştırmaların temel iddialarına "State of the Art" başlığıyla öz ve sistematik olarak değinmiş, genelde *din değıştirme* özelde ise *ihtida* ve *İslamlaşma* olgularıyla ilgili yaklaşımların tarihsel serencamını başarılı bir şekilde tasvir etmiştir (s. 7-16). Böylece okuyucularına, zengin bir literatür içerisinde kalem oynattığının farkında olduğunu göstermiştir. Ayrıca yaptığı çalışmayla bu tartışmaya nasıl bir katkıda bulunduğu sorusunu ihmal etmeyip erken dönem kaynaklarına başvurmasını, araştırmasının özgün yönü olarak sunmuştur (s. 16-8).

Araştırmanın giriş kısmı -hatta kitabın ilk paragrafı- kantitatif tarih çalışmalarıyla tanınan Richard W. Bulliet'in biraz yanlış yorumlandığını düşündüğüm bir görüşüyle başlamaktadır. Buna göre Bulliet, erken dönem kaynaklarının, bireysel ya da kitlesel ihtida-İslamlaşma rivayetleri açısından pek de zengin olmadığını ileri sürmektedir.¹ İbrahim ise bu değerlen-

---

¹ Richard W. Bulliet, "Conversion Stories in Early Islam", *Conversion and Continuity -Indigenous Christian Communities in Islamic Lands Eighth to*

dirmeye itiraz ederek Belâzürî (ö. 279/892-3) gibi isimlerin² eserlerinde konuya dair pek çok bilgi bulunabileceğini belirtir (s. 1 ve dp. 2). Fakat burada dile getirilen eleştiride Bulliet'in iddiası bağlamından uzaklaştırılmaktadır. Çünkü o, İbrahim'den farklı olarak, ihtida ve İslamlaşma olgusunun tarihsel seyriyle ilgilenmektedir.³ Dolayısıyla bu olguyu tasvir etmesine imkân sağlayacak miktarda veriye ihtiyaç duymakta, kaynaklardaki bilgilerin yeterliliği veya yetersizliği hakkındaki yorumunu da bu ihtiyacı doğrultusunda yapmaktadır. İbrahim ise ihtida ve İslamlaşma rivayetlerinin, tarihçilerin bu olguya yaklaşımlarına ve tarihyazıcılığına dair neler söylediğiyle uğraşmakta ve erken dönem kaynaklarında bulunduğu anekdotları yeterli görmektedir. Özetle iki araştırmacı, kaynakları farklı sorulara göre değerlendirmekte ve aynı metinler, bir araştırmacıya oldukça verimli bir zemin sağlarken diğeri için yetersiz kalmaktadır. Bu iki yönlü sonuç, Bulliet'in tespitine halel getirmediği gibi İbrahim'in çalışmasının iddiasını da geçersiz kılmaz. Fakat araştırmacının özgünlüğünü ortaya koymayı amaçlayan bu değerlendirmenin yanıltıcı bir yorum içermesi, okuyucunun kitaba bir soru işaretiyle başlamasına yol açmaktadır.

Kitabın aynı zamanda Birinci Bölüm'ü olan Giriş kısmından sonra hicri ilk üç asra ait kaynaklar, üç döneme ayrılarak incelenmiştir. Bunun için İkinci Bölüm'de Emevîler, Üçüncü Bölüm'de Erken Abbâsî (133-218/750-833), Dördüncü Bölüm'de ise Mihne sonrası (218-299/833-911) Abbâsî döneminde yaşamış isimler konu edilmiştir. Her bölümde giriş mahiyetindeki bilgileri müteakip eserleri incelenecek tarihçilerin biyografilerinin ve haklarındaki iddiaların özetlendiği alt başlıklara yer verilmiştir (s. 35-55, 107-130, 179-201).

İbrahim'in ihtida ve İslamlaşma rivayetlerini değerlendirmek için önce tarihçileri ve eserlerini tanıtan kurgusu ilk bakışta oldukça sistematik görünse de bu usul, bilhassa Üçüncü ve Dördüncü Bölümler'de, okuyucuda, atf yaptığı literatürü tekrar eden yüzeysel bir anlatımla karşı karşıya olduğu hissini uyandırır. Yazarın, tanıttığı tarihçilerin hayat hikâyeleri ya da kişilikleriyle ilgili yeni bir tespit yapmayıp ilgili çalışmaları özetlemesi bu olumsuz izlenimi pekiştirmektedir. Bazı tarihçiler ve eserleri hakkında farklı görüşler varsa, bunlardan birinin tercih edilmesi yönündeki tasarruflar da bu olumsuzluğu giderememiştir. Dolayısıyla araştırmalarda zaten

Eighteenth Century- (ed. Michael Gervers ve Ramzi Jibran Bikhazi), Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1990, 123, 125.

2 Belâzürî'nin anılması, Bulliet de örnek olarak onu ve eseri *Fütûhu'l-büldân*'ı zikrettiği için önemlidir ("Conversion Stories", 123).

3 Krş. Richard W. Bulliet, *Conversion to Islam in the Medieval Period An Essay in Quantitative History*, Massachusetts: Harvard University Press, 1979, 2-5.

dile getirilmiş hususların derlenip özetlendiği bu kısımların gerekliliği ya da mezkûr bilgilerin çalışmada başka bir şekilde kullanılmasının imkânı okuyucunun zihnini kurcalayan bir mesele hâline gelmektedir.

Her bölümde karşımıza çıkan bu 'dış tenkit' başlıklarının tek sorunu özet mahiyetinde olmaları değildir. Bu kısımlarda İbrahim tarihçilerin eğilimlerinin/görüşlerinin tespit edilip edilemeyeceği ve bunun tarihçilikleri üzerindeki etkisinin nasıl ölçüleceği meseleleriyle hesaplaşmamıştır. Hâlbuki kitap boyunca vurgulanan temel iddialardan biri, tarih kaynaklarının, müelliflerinin gündemlerine ve görüşlerine göre şekillendiği, bunun izlerinin ihtida-İslamlaşma rivayetlerinde⁴ görülebileceğidir (s. 6-7, 89, 98-9, 233-4). İbrahim'in bu soruları tamamen görmezden geldiği de söylenemez. Nitekim haklarındaki farklı iddialara rağmen tarihçilerin görüşlerinin tespit edilebileceğini ileri sürmüştü (s. 34-5), ayrıca Hz. Ali taraftarlığının evrimine (s. 35, 36 [dp. 17]) ve mezhebî-siyasi görüşlerde Mihne sonrası dönemde meydana gelen dönüşümlere (s. 180, 216-7) işaret etmiştir. Fakat bu meselelerin yaklaşık birer paragrafla sonuca bağlanması, sorunun geçiştirildiğini düşündürmektedir. Ayrıca İbrahim, mezhebî-siyasi eğilimlerin dönemlere göre farklı anlamlara gelmesinin,⁵ tarihçilerin tasnifi üzerindeki muhtemel etkilerini de dikkate almamış gibi görünmektedir. Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) talebesi ve Şâfiî'nin (ö. 204/820) arkadaşı Mısırlı âlim Abdullah b. Abdülhakem'le (ö. 214/829) ilgili alt başlığın, bu sorunla malul olduğu söylenebilir. Yazar, İbn Abdülhakem'i, Mu'tezile'ye karşı Ehl-i hadis'i desteklemiş, üstelik bu görüşleri yüzünden cezalandırılmış biri olarak sunmuştur (s. 129). Ancak İbn Abdülhakem'in hem Ehl-i hadis taraftarı olup olmadığı hem de yaşadığı siyasi takibatın gerekçesi tartışmaya açıktır.⁶ Üstelik bu gibi tercihler doğru olsa da problem çözülmemektedir.

4 İlk Müslümanlar (s. 57-62, 144-7, 2014), *müellefe-i kulûb* (s. 79, 208-9), *tulekâ* (s. 81-2, 206-9), Hz. Ali, Ebû Süfyân ve Abbâs b. Abdülmuttalib'in Müslüman olmalarıyla (s. 71-7, 218-28) ilgili rivayetler bu iddia doğrultusunda incelenmiştir.

5 Bu farklılaşmaların, her bir tarihçinin Hz. Ali taraftarı, Emevî veya Abbâsî yanlısı, Mutezili eğilimli, Ehl-i hadis mensubu olmasını, kendisine, yaşadığı bölgeye ve döneme özgü bir durum hâline getirdiğinden söz edilebilir (Mehmet Kalaycı, "Mezhepleri veya Dini Hareketleri Tamamlan(ma)mış Kimlikel Süreçler Olarak Okumak", *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme (Mezhepler ve Dini Gruplar Arası İlişkiler)* [ed. Hayati Hökelekli – Vejdi Bilgin], Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2015, s. 228-231). Ayrıca mezhebî eğilimlerin bir şahsı ve faaliyetlerini nasıl tanımladığıyla ilgili olarak bk. a.g.m., 233.

6 İbrahim'in de atf yaptığı Ebû Ömer Muhammed el-Kindî'nin (350/961) *Kitâbü'l-Vulât*'ta verdiği bilgilere göre İbn Abdülhakem'in aldığı hapis cezası, yeni idarecinin sabık devrin elitlerini tasfiye etme ve mal varlıklarına el koyma kararıyla ilişkili görünmektedir (*Kitâbü'l-Vulât ve Kitâbü'l-Kudât*

Çünkü burada asıl yapılması gereken yukarıdaki sorulara derinlikli bir tartışma yürüterek cevap vermek, tarihçilerin kolayca bazı gruplar ve görüşlerle ilişkilendirildiği şüphesini gidermektir.

Dış tenkit kısımlarıyla ilgili sorunun bir diğer boyutu da bir tarihçinin görüşleri ile tarihçiliği arasındaki ilişki/etkileşim meselesidir. İbrahim bu problemi *dairesel bir akıl yürütme* ile ele almıştır: Müellifler önce mezhebî-siyasi eğilimlerine göre kategorize edilmiş, sonra da yer verdikleri rivayetler bu kategorizasyona göre değerlendirilmiştir. Rivayetlerle ilgili sonuçlardan hareketle de yazarların eğilimlerinin, tarihçilikleri üzerindeki etkisinin ispatlandığı ileri sürülmüştür. Bir tarihçiyi motive edebilecek ve eserleri sekillendirebilecek başka faktörler ya da süreçler ise göz ardı edilmiştir. Burada İbrahim'in başka unsurların/süreçlerin etkisini kabul etmeyebileceği ya da önemsiz görebileceği, tarihçinin mezhebî-siyasi görüşü ile naklettiği rivayetler arasında *deterministik* bir ilişki kurabileceği hesaba katılmalıdır. Fakat yazarın, böyle bir görüşte olsa dahi, çalışmasının iddialarından birini ilgilendirdiği için bunu temellendirmesi beklenmektedir.

Kitabın İkinci Bölüm'ü olan "Precursors of Conversion Themes under the Umayyads" [Emevîler Döneminde Din Değiştirme Temalarının İlk Örnekleri] başlıklı kısım, üç tarihçinin ve eserlerinin tanıtılıp değerlendirilmesi, bunların hangi kriterlere göre seçildiğinin ifade edilmesi ve ihtida-İslamlaşma rivayetleriyle ilgili tematik analizden ayrıntılı biçimde sunulması açısından kitabın en başarılı bölümü olarak nitelenebilir. Burada değerlendirilen Süleym b. Kays (ö. 76/695), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/741) ve Musa b. Ukbe (ö. 141/758) ile ilgili en ciddi problem, *eserleri* günümüze ulaşmayan bu isimlerin görüşlerinin tespit edilip edilemeyeceğidir. Buna olumlu cevap veren İbrahim'in, incelediği âlimlerin günümüze ulaşan ri-

---

[nşr. Muhammed Hasan İsmail – Ahmed Ferîd el-Mezîdî], Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003, 150). Ehl-i hadis ve Mu'tezile arasındaki gerginliğin bu kararlar bir ilgisinin olup olmadığı detaylı tetkiklere muhtaçtır. Ayrıca Mâlikiliğin Ehl-i hadis'le ilişkisi, İbn Abdülhakem'in Şafii'ye gösterdiği teveccühe rağmen bu ekolün bir mensubu sayılıp sayılmayacağı hususları da detaylı bir şekilde değerlendirilmelidir. Irak Mâlikiliği hakkında çalışma yapan Ali Hakan Çavuşoğlu, oğluna Şafii'den ayrılmasını tavsiye eden İbn Abdülhakem'in, onun hadisin fıkha kaynaklığı konusundaki görüşlerinden etkilendiği tespitini yapmaktadır (*Irak Mâlikî Ekolü (III-V/IX-XI. yy)* [doktora tezi, 2004], Marmara Üniversitesi SBE, 50-1). Fakat bu tespit için atfı yaptığı kaynaktan İbn Abdülhakem'in Şafii'nin argümanları karşısında başvurdukları delillerin güçsüzlüğünü ifade etmesi dikkat çekicidir. (a.g.t., dp. 208) Christopher Melchert ise bizzat Şafii'nin Ehl-i hadis içindeki yerini tartışmaya açmaktadır (*Sünnî Düşüncenin Teşekkülü Din-Yorum-Dindarlık* [trc. Ali Hakan Çavuşoğlu], İstanbul: Klasik, 2018, 95, 135-65). Ayrıca Mâlik'i de muhaddis-fakih olarak nitelendirmek ve Ehl-i hadis çizgisinden ayırtmaktadır (Melchert, a.g.e., 145-6).

vayetlerinin bütünü ne kadar temsil ettiği, kendilerine atfedilen eserlerin nispet problemleri gibi meselelere değinmesi önemlidir (s. 36-41, 45-9, 51-5). Hatta bu bölümde -biraz da üç kişiyle ilgilenilmesinin sağladığı kolaylıkla- daha derin bir şekilde yürütüldüğünü söyleyebileceğim tartışma/analiz, kitabın diğer kısımlarında eksikliği hissedilen husustur.

“Establishing Pro-‘Abbāsīd Orthodoxy: Conversion Themes in Islamic Historiography under the Early ‘Abbāsids (ca. 133/750-218/833)” [Abbāsī Yanlısı Bir Ortodoksi Kurmak: Erken Abbāsī Dönemi İslam Tarihyazıcılığında Din Değişirme Temaları] başlıklı Üçüncü Bölüm’de, tarihyazıcılığının giderek yaygınlaştığı bir dönem incelenmiştir. Bu durum literatürün bir elemeye tabi tutulmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı yazar konuyu, eserleri günümüze tam olarak ulaşan ve *salt/doğrudan tarih kaynağı*⁷ telif etmiş isimler çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu şartları taşıdığı tespit edilen sekiz tarihçi arasında Ebû İshak el-Fezârî’nin (ö. 186/802) zikredilmesi (s. 104-5) ise İbrahim’i kendi kriterlerine uymamak gibi bir sorunla karşı karşıya bırakmaktadır.⁸ Fakat bölümün ilerleyen kısımlarında biyografisine yer verilmediği gibi eserine de herhangi bir atf yapılmayan Fezârî’nin sehven anıldığı düşünülebilir.

“Attempts at Compromise: Conversion Themes in Islamic Historiography in the Aftermath of the Miḥna (218/833–299/911)” [Uzlaşma Girişimleri: Mihne Sonrası İslam Tarihyazıcılığında Din Değişirme Temaları] başlıklı Dördüncü Bölüm’de ise on altı isimden müteşekkil bir tarihçi grubu incelenmiştir. İbrahim’e göre Mihne, siyasi erk ile âlimlerin dinî otorite hususundaki gerilimlerinin giderek artıp bir çatışmaya dönüştüğü ve iki grubun iş birliği yapmasıyla sonuçlanan bir kırılma noktasıdır (s. 178). Bu olay sırasında veya sonrasında yaşamış tarihçiler, ilmî faaliyetlerini yoğun olarak politik gündemlerin ve dinî görüşlerinin etkisi altında yürütmüşlerdir (s. 171). Bu nedenle de Mihne’nin bir dönüm noktası olarak belirlenmesi gerekmiştir. İbrahim bu gerekliliği açıklarken Mihne’nin, istisnai bir hadise olduğunu ileri sürenlerin yanıldığına da dikkat çekmiştir (s. 175-7). Ona göre halifelerin âlimlerle yaşadıkları çatışmalar, rivayetlerin kayda geçirilmesi ve çeşitli eserlerin yazılması için verdikleri emirler gibi örnekler

⁷Yazar bununla tarihsel malzeme içeren ancak tarihi bir anlatım sunmak amacıyla kaleme alınmamış eserlerin dışarıda bırakılmasını kastetmektedir (104-5).

⁸Fezârî’nin muhtelif isimlerle anılan *Kitâbü’s-Siyer*’i “İslam devletler hukukuna dair ilk eserlerden” sayılır (Hasan Güleç, “Fezârî, Ebû İshâk”, *DA*, XII, 539). Bu anakronik bir yakıştırma olabilir fakat gayrimüslimlerle ilişkiler, İslam hakimiyetinde olmayan topraklardaki Müslümanların durumları gibi konulara dair hadisleri barındıran kitap, *salt/doğrudan tarih kaynaklarını* inceleyeceğine belirten İbrahim’in listesinde yer almamalıdır.

(s. 172, 176), iktidar ile ulemanın dinî otorite için birbirleriyle sürekli mücadele ettiklerini göstermektedir. Ancak İbrahim bu örneklerden fazla büyük sonuçlar çıkarmış gibidir. Bu genellemeci okuma biçimi Mihne süreciyle ilgili analizlerin çoğuna nüfuz etmiştir.

Tarihçiler, eğilimleri ve eserleriyle ilgili bu yoğun gündem, incelenen kitabın arka planını oluşturur. Çünkü İbrahim'in asıl hedefi, İslam tarihyazıcılığının mahiyetiyle ilgili tespitlerde bulunarak kendisi için bir zemin sağladıktan sonra ihtida-İslamlaşma rivayetlerini kronolojik ve tematik olarak tasnif edip değerlendirmektir. Bunun için ele aldığı dönemlerin hepsini kapsadığı düşündüğü dört *topoiye*⁹ işaret etmiştir: *Topoi of Significance* [Eşsizlik/Benzersizlik Motifi], *Topoi of Compromise* [Uzlaşma/Taviz Motifi], *Topoi of Supremacy* [Egemenlik/Üstünlük Motifi], *Topoi of Affirmation* [İkrar/Tasdik Motifi].¹⁰ Her bir *topoi*, çeşitli temalarla ilişkilendirilebilecek ihtida ve İslamlaşma rivayetlerini içerir. Buna göre *eşsizlik/benzersizlik motifî* ilk iman edenler, ileri gelenlerin ihtidası, iman ettikten sonra dinlerini güzelleştiren kimseler (s. 57-79, 143-50, 201-6), *uzlaşma/taviz topoi*si canını kurtarmak, Hz. Muhammed'in siyasi-askerî hâkimiyetine boyun eğmek gibi gerekçelerle Müslüman olanlar (s. 79-89, 206-13), *egemenlik/üstünlük motifî*, bilhassa fetihlerin ardından Müslümanların elde ettiği hâkimiyetin etkisiyle gerçekleşen ihtida-İslamlaşma hadiseleri (s. 89-93, 130-43, 213-5), *ikrar/tasdik topoi*si ise Kur'an'ın i'câzı, Hz. Muhammed'in mucizeleri ve/veya güzel ahlaki gibi faktörlerle ihtidanın gerçekleştiği örnekler hakkındadır (s. 93-7, 150-5, 213-5). Bu arada bu *topoi*lerin hedef kitlelerinin farklı olduğu ileri sürülmüştür. Mesela *eşsizlik/benzersizlik* ve *uzlaşma/taviz topoi*leri Müslümanlara yönelikken *egemenlik/üstünlük* ve *ikrar/tasdik topoi*leri gayrimüslimlere mesaj veriyor gibidir (s. 5-8).

İbrahim'e göre tespit ettiği dört *topoi*, çalışmasının kapsadığı tarih aralığının tamamı için geçerli olsa da içerikleri, yaygınlıkları ve mesajları açısından birtakım değişikliklerle karşılaşmak mümkündür. Örneğin egemenlik/üstünlük *topoi*sinin alt temaları arasındaki fethedilen bölgelerde yaşayanların ihtidasıyla ilgili örnekler, Emevîler dönemi kaynaklarında oldukça sınırlıyken tarihsel gelişmelerle uyumlu bir şekilde daha sonra telif edilmiş eserlerde giderek artmıştır (s. 131-2). Benzer şekilde erken örneklerde Yahudi veya Hristiyanların Müslüman olması, İslam'ın üstünlüğünün bir

9 Antik Yunan kökenli bu kavram, Albrecht Noth tarafından İslam tarihyazıcılığı bağlamında kullanılmıştır. Ona göre *topos*, temel işlevi içeriği belirginleştirmek ve olan biteni detaylandırmak olan bir anlatı motifidir (*The Early Arabic Historical Tradition A Source-Critical Study* [trc. Michael Bonner], New Jersey: Darwin Press Inc., 1994, 109).

10 Yazar kitabının başında tespit ettiği bu *topoi*leri ve alt temaları kitabının başında bir tablo olarak sunmuştur (xv).

yansıması olarak sunulurken Seyf b. Ömer'in (ö. 180/796) İbn Sebe anlatımında bu durum, samimiyetsiz ve fitne çıkarmak için gerçekleştirilmiş bir eyleme dönüşmüştür (s. 136). Mihne sonrası dönemde ise temalar bir yandan çeşitlenen aidiyetlerin, diğer yandan bunlar arasında uzlaşma sağlama girişimlerinin etkisiyle şekillenmiştir. Bunun en çarpıcı örneği, Abbâs b. Abdülmuttalib, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Ali b. Ebî Tâlib'in Müslüman olmalarıyla ilgili anlatımlarda bulunabilir. Buna göre Abbas, geç iman etmesine gerekçeler üretilen, hatta Akabe Biatları sırasında Müslüman olmuş birine dönüşmüş, Muâviye de Mekke'nin fethinden önce ya da fetih sırasında fakat kerhen değil, samimiyetle iman etmiş biri olarak sunulmuştur (s. 218-27). Hz. Ali ise dönemin tarihçileri tarafından hala tek başına ya da Hz. Ebû Bekir'le birlikte ilk iman eden kişi olarak zikredilmiş bununla birlikte Şii iddialarla arasına bir mesafe konulmasına özellikle dikkat edilmiştir (s. 227-8).

İhtida-İslamlaşma rivayetlerinin zaman içerisinde nasıl değiştiği, ne gibi yeni vurgular ve bağlamlar kazandığına dair analizler, kitabın özgün yönünü oluşturur. Mesela Ebû Süfyân'ın ihtidasını, Mekke'ye doğru yola çıkan ordu karşısında mağlubiyetle yüzleşen bir liderin içine düştüğü durum, kavmini kurtarmak isteyen basiretli bir soylunun bilgece verdiği karar veya İslam davetine karşı en başından beri müsamahalı birinin tercihi gibi çok çeşitli tonlarda tasvir eden rivayetlerin kimler tarafından, hangi dönemde, nasıl kullanıldığını okumak oldukça keyifli ve düşündürücüdür (s. 71-5). Fakat bu gibi analizlerin, metinde yeterince öne çıktığı söylenemez. Bunun bir nedeni kitabın kurgusudur. İlk olarak tarihsel dönemler ve seçilen tarihçilerle eserleri hakkında bilgi verilmesi, çalışmanın özünü oluşturan bu gibi analizlerin gölgede kalmasına neden olmuştur. Ayrıca dönemlendirme merkezli akış, ihtida-İslamlaşma rivayetlerindeki değişim ve dönüşümleri -Ebû Süfyân örneğinin aksine- bütüncül olarak görmeyi zorlaştırılmaktadır. Dolayısıyla yazar tespit ettiği *topo*leri birer bölüm hâline getirirse veya rivayetleri mezhebî-siyasi eğilimlere göre kategorize edip sunsa nasıl olurdu sorusu akla gelmektedir.

Son olarak kitabın geneline yansıyan tekrar problemine işaret edilmiştir. Bu tekrarların kimisi, yazarın aynı konuyu, farklı dönemlere göre ele almasından kaynaklanır. Kimisi de önemli verilerin ve değerlendirmelerin hatırlatma ve/veya vurgu amacıyla yinelenmesiyle ilgilidir. Ancak yine de kitaptaki tekrarlar bu gerekçelerle açıklanamayacak bir mahiyette ve miktardadır. Zira metin içinde zaten ele alınan hususlar hem ana bölümlerin hem de alt başlıkların girişlerinde konuyu tanıtmak, sonuç kısımlarında ise neticeleri sıralamak amacıyla tekrar tekrar sunulmuştur. Birbirinin neredeyse aynı olan bu değerlendirmeler çıkarıldığında ya da birleştirildiğinde, kitabın yaklaşık üçte biri oranında kısılacağı söylenebilir. Üstelik

tekrarlar sadece ana metinde değil dipnotlarda da görülür.¹¹ Bazı yazarların aynı görüşlerine sık sık atıf yapılması, hatta kimi ifadelerinin defalarca alıntılanması kurgu, hatırlatma ve vurgu gerekçelerinin meşruiyet sağlayamayacağı tekrar örneklerindedir.¹² Başka bir ifadeyle, ana metindeki tekrarlar, sınırlı sonuçlara ulaşılmış bir çalışmanın uzatıldığı, dipnotlardakiler ise literatürün usulsüz/gereksiz kullanıldığı izlenimine yol açmaktadır.

Özetle Ayman S. İbrahim, ihtida-İslamlaşma konusunu, benzer araştırmalarda kullanılmamış bir kaynak grubunu merkeze alarak ve rivayetleri tematik olarak gruplandırma girişiminde bulunarak özgün bir şekilde ele almıştır. Ancak konusunu doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren meselelere işaret etse de bunları tartışmaktan kaçınmasının yol açtığı yüzeysellik, tercih ettiği kurgunun kitabın akışına olumsuz etkisi ve hem metin içinde hem de dipnotlarda karşılaşılan tekrar sorunu araştırmannın niteliğine gölge düşürmüştür.

11 Mesela *müellefe-i kulub* meselesiyle ilgili genel bilgi vermesi amacıyla ilgili literatüre işaret eden eser listesinin kimisinde tamamen kimisinde bir kısmıyla zikredildiği dipnotlar (71, dp. 173; 79, dp. 208; 85, dp. 235; 87, dp. 243; 159, dp. 326) bu izlenime yol açan örneklerden biri olarak sunulabilir. Ayrıca İslam'da kadının yeri, hakları gibi popüler ve tartışmalı konularla ilgili eserlere, pek de anlamlı/gerekli olmayan göndermelerin yapıldığı dipnotlar (66, dp. 151 ve 67, dp. 155; 69, dp. 163 ve 147, dp. 266) da atıflarla ilgili soru işaretlerini artırmaktadır.

12 4, dp. 14; 103, dp. 10; 126, dp. 156; 192, dp. 127; 22, dp. 77 ve 80; 23, 43, dp. 49; 103, dp. 8; 126, dp. 157; 17, dp. 5; 4 dp. 14; 17, dp. 62; 55, dp. 106; 71, dp. 171; 103, dp. 9; 171, dp. 4.